

41. Шевченкознавство [Електрон. Ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Шевченкознавство#1920_E2.80.94_30
42. Яременко В. І. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання / В. Яременко // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С.174 – 188.
43. Яременко В. І. Історична ономастика у творчій спадщині Тараса Шевченка / В. Яременко // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С.164 – 178; До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи / В.Яременко // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 19 – 27 та ін.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вівсяна Інна Анатоліївна – доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми національної консолідації українців, історія суспільно-політичної думки.

УДК 94 “18” (477)

МОРАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ДВОРЯНСТВА КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В І ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Любомир ГУБИЦЬКИЙ (Київ)

У статті проаналізовано мораль, звичаї, правила етикету поміщиків Київської губернії в першій половині ХІХ ст. Дворянська мораль складала основу суспільної моралі. Манери поміщиків визначалися їх становим становищем. Правила поведінки формувалися під впливом вимог самодержавної держави. Традиційним для дворян було звеличення честі, вірності та зверхності до непривілейованих станів.

Ключові слова: поміщик, держава, стани, мораль, звичаї

В статье проанализировано моральные устои, традиции, этикет помещиков Киевской губернии в первой половине XIX в. Дворянская мораль стала основой общественной морали. Манеры помещиков определялись их статусным положением. Правила поведения формировались под влиянием самодержавного государства. Традиционным для дворян было возвышение чести, верности и преданности к непривилегированным состояниям.

Ключевые слова: помещик, государство, мораль, этикет

The author analyses the moral position, the traditions, conditions of the everyday life for the noblemen of the Kyiv provinces in the XIX century. A moral of the noblemen was the base of social moral. The status condition placed a manners of the noblemen. The monarchy staned a rules of the behavior. A honour, a faithfulness was traditional by the noblemen.

Keywords: noblemen, state, morality.

Суспільство залишається стабільним за умов дієвих правил, норм, законів та людей, що погодилися їх дотримуватися. В часи існування станового суспільства головними стабілізаторами, тобто відповідальними за життєздатність, єдність, міцність суспільного організму були привілейовані прошарки, а у прикладі з Російською імперією – дворяни. Метою дослідження стало визначення норм дворянської поведінки, етикету, повсякденності як основи суспільної моралі (на матеріалах Київської губернії).

Повсякденне життя поміщиків містило як будні, так і свята. Питаннями побуту дворян присвячені, як загальні [6], [4], [23], [18], [28], [32], локальні [13], [31], [14], [44], так і конкретні дослідження, автори яких ставили собі за мету розкрити питання розкоші [30], [40], [20], та злиднів [33], державної служби [10], [37], політичних нагород [25], [26], [17], політичних покарань [1], шляхетської честі [11], шляхетських почуттів [41], станової психології [21], [27], громадського життя [32], [19], [2], [38], розваг [16], [45], [9], благодійності [36], [39], виховання дітей [24].

Система суспільних цінностей утворювала піраміду переконань, ідей. На вершині цієї піраміди стояли інтереси царського двору та дворян. Загальним благом залишалось те, що корисне імператорській сім'ї та її наближеним. Інтереси і життя “верноподданных” (підлеглих): міщан, купців, селян, іногородців підпорядковувалися і цінувалися лише як такі, що забезпечують умови для реалізації загального блага. Уособленням соціальної гармонії було забезпечення функціонування державного механізму та привілейованого становища дворян, які керували ним, перебуваючи на найвищих посадах.

Бюрократична машина імператорської Росії володіла воістину необмеженою владою, яка не дуже звертала увагу на моральні критерії добра і зла та в такий спосіб намагалась регламентувати всі сторони життя суспільства. Ця „невидима” машина виробляє та відтворює особливий тип особистості, без якої не може функціонувати ефективно. Для моделі такої

особистості характерна посередність, послух, конформізм, бездарність, виконавськість (рос. - исполнительность), разом з тим для неї чужі критичне ставлення до оточуючої дійсності, інтелектуальна, моральна сміливість і захоплення творчою діяльністю. Стосовно кар'єри чиновника можна сказати так: чим менше проявляєш свою людську суть, чим менше мислиш і відчуваєш, чим більше розвинуті боягузтво і бездарність, тим більше шансів просунутися по драбині службової ієрархії, тим більше отримаєш милостей і доможешся успіхів [28, с. 162]. Звичайно, що в такому своєрідному суспільстві і манери були зафарбовані в кріпосницько-рабські тони, який би стан ми не розглядали – дворянство, духовенство, купецтво і т.д. [28, с. 169].

Нормою суспільних взаємовідносин було вивищення поведінки дворян-поміщиків, дворянської зверхності над всіма іншими станами, навіть за умов дворянської неплатоспроможності. Героїзм, освіченість, вірність престолу поєднувалися у дворян із розкішним життям, яке відбирало левову частку засобів поміщика. Так, А.Радищев помітив, що зважаючи на соціальну мораль, не варто вважати лихварів, які визискували землевласників, “гіршими” за кріпосників, що визискували селян: “Якщо не є безчесним отримувати прибуток від свого маєтку, то чому необхідно принижувати і безчесними в законі робити тих, які отримують прибуток від маєтку свого, в грошах наявного” [29, с. 30], [7, с. 73]. Для російського просвітника, чи інтелігента, наприкінці XVIII і початку XIX століття характерні відраза до свавілля поміщиків, “чутливість до селянського стану”, несприйняття таких манер, як станова зарозумілість (рос. – “спесь”), грубість, жорстокість, зверхність (рос. – “надменность”) і ін. [28, с. 176]

Шляхетська поведінка характеризувалася дотриманням певного кодексу правил, дозволів і заборон. Визнання гонору і честі, а також усіх можливих засобів до їх захисту інколи ставали причинами втрати маєтків, життя і самого шляхетського маєстату. Так, на підставі рапорту г.Воєнного міністра та подальшого розслідування, виявилось, що “Казенно-коштний студент Імператорського університета Св. Владимира, из дворян Киевской губернии, Николай Волконский, по произведенному над ним военному суду, оказался виновным в нанесении Инспектору студентов коллежскому советнику Тальберту удара по лицу. Це стало підставою для рішенням Урядуючого Сенату від 15 квітня 1855 г. за № 1733: “Волконского лишить дворянского достоинства и написать в солдаты впредь до отличной выслуги, с назначением на службу по распоряжению Инспекторского Департамента” [43; Ф. 442. – Оп. 160. - Спр. 42.ч.2. – Арк.166]. Даний випадок є свідченням поширеності дворянських поєдинків, які були одним із найважливіших елементів нової – петербурзької – культури поведінки, поза залежністю від того, в якому місці імперії вони відбувалися [11, с. 5].

Право на поєдинок, яке, незважаючи на жорсткий тиск влади, відстоювало післепетрівське дворянство і особливо дворянський авангард, ставало сильним знаком незалежності від деспотичної держави. Самодержавство принципово претендувало на право контролювати всі сфери існування підданих, розпоряджатися їх життям і смертю. Свідомий дворянин, залишаючи де-факто за собою право на дуель, різко обмежував вплив держави на своє життя. Право дуелі створювало сферу, в якій були рівні всі благородні, поза залежністю від знатності, багатства, службового становища [11, с. 16 – 17]. Пройде більше століття, і два державних діячі – Микола I і його міністр народної освіти Сергій Уваров – зроблять бездумну спробу перекреслити цей результат (створення дворянства, яке захищало честь), вилучити з загального потоку цей прошарок, повернутися до петровської мрії: освічений раб – ідеальний підданий [11, с. 16].

В середині 30-х років XIX ст. виявилось те, що розмістивши людей в безчесний, брехливий світ, обмеживши їх бажання казенним зростанням, підмінивши високі цілі фальшивими кумирами, дивно було чекати від них лицарських чеснот [11, с. 107]. Крах високої дуельної традиції відбувся в ситуації краху надій на свободу, в ситуації програної битви за особисту гідність. Півстолітня історія високої дуельної традиції в Росії була історією змужніння, самосвідомості і падіння російського дворянства [11, с. 115].

Дворянство вирізнялося серед інших станів російського суспільства своєю чіткою, виразною орієнтацією на деякий умоспоглядальний ідеал. Ні в одній державі не відносились до особистих достоїнств і успіхів людини з такою підозрою, а то й з різким осудом, як у Росії [30, с. 503]. Згідно настанов XIX ст., у людини не повинно бути нічого такого, що б виділяло його з маси інших, зупиняло на ньому погляд. Навіть якщо людина була одягнута наддорого, на ній

нічого не повинно кидатися у очі [30, с. 503]. Обраність, але не змагання – ось основа будь-якої кар'єри в Росії. На тебе або впав милостивий погляд монарха, або ти відзначений Богом і тому до тебе благоволять сильні світу цього. Особистість, сформована в схожій культурі, швидше стане не діяльною, а такою, що вичікує якогось знамення, яке дозволить зрозуміти, що небеса дають знак до дій, які будуть успішними. На відміну від російського, західна людина діє або в ім'я того, щоб перевірити, чи обрана вона, чи для того, щоб заслужити обраність. З цієї точки зору, прилучений до російської версії православ'я в набагато більшому ступені, чим людина Заходу, прагматик: він надає перевагу не починати рух до бажаної мети, поки не буде впевнений, що йому дано знак і що його підтримують “вищі сили” [30, с. 504]. І тим не менше низка манер, властивих XVII і XVIII століттям збереглися в XIX – на початку XX століття: алкоголізм, розпуста, надмірність в харчуванні (рос. – *чревоугодие*), нечесність і т.д. [28, с. 225] “В Москві місце (рос. – *пучина*) насолоди чуттєвого життя, записав в щоденнику М.І. Тургенев. – Їдять, п'ють, сплять, грають в карти – все це за рахунок селян, обтяжених працею” [32, с. 75].

Дворянська дитина, яка в сім'ї отримувала традиційні етичні норми, відчувала стрес, зіткнувшись з неможливістю наслідувати їх в умовах державного навчального закладу, де звичайно отримувала досвід самостійного життя.

З найменшого віку виховане переконання “не смієте ображати!” постійно було присутнім у свідомості дворянина, визначаючи його реакції і вчинки. Оберігаючи свою честь, дворянин, звичайно, враховував чисто умовні, етикетні норми поведінки. Але головне все-таки у тому, що він захищав свою людську гідність. Загострене почуття власної гідності виховувалося і вироблялося в дитині цілою системою різних, зовні інколи ніяк між собою не пов'язаних вимог [8, с. 70].

Послух до батьків, повага до старших виступали в якості одного із найважливіших елементів. В дворянській сім'ї, яка визнавала традиції авторитет батька був безумовним і не підлягав обговоренню. Відкрите, демонстративне непокорення волі батьків в дворянському середовищі сприймалося як скандал. Певні норми робили забороненим відкритий прояв неповаги до батьків навіть при відсутності у дітей істинної близькості (рос. – *привязанности*) до них [8, с. 71].

Е.Н. Марасинова визначила риси освіченого дворянства наприкінці XVIII ст., що були притаманні дворянству початку XIX ст. [21]:

1. Ступінь освіченості і європеїзованості.
2. Сприйняття ідей Просвітництва.
3. Домінуючий вплив освіченого дворянства на основну масу дворянства.
4. Відносини із самодержавством і з офіційною ідеологією.
5. Рівень розвитку національної самосвідомості [3, с. 26].
6. Загальний емоційний настрій.

В дослідженнях з історії культури, літератури, масонства відзначається стан тривоги, апатії, характерний для багатьох представників “інтелектуальної аристократії”. Схожий емоційний дискомфорт пояснюється дослідниками по-різному. В якості причин депресії висуваються і страх перед капіталізмом, який наставав, і полум'яний сором душевласника, і безперспективність тоталітарного режиму для розвитку особистості, і незадоволення православними догмами, яке загнало дворянина, що роздумує в масонську містику.

За часів покоління відбулася зміна, що вплинула на катерининських вільнодумців; весела космополітична сентиментальність батьків перетворилася тепер в дітях в патріотичну скорботу. За таких обставин, російське дворянство зуміло виховати і зовсім особливий тип людини, який Ю.М. Лотман вважав “вершинним досягненням російської культури” [8, с. 81 – 82].

Дворянська честь, яка знаходила свій вираз у готовності до захисту гідності власне шляхтича, його жінки чи нареченої, станових інтересів, держави в цілому, проявлялася у повсякденних відносинах.

Дворяни з усіма їхніми чеснотами були підвладні тим же людським вадам, що й представники непривілейованих станів. Ідеалом поведінки дворянина була покора імператору – в державі, батьку – у сім'ї, але й поруч із тим право на людську гідність, а інколи і на свавілля, порушення закону. Про це свідчать дані таблиці про злочини (у першоджерелі – народная нравственность) [43; ЦДІАК. – Ф. 486. – Оп. 3/1865 р. – Спр. 335. – Арк. 60]:

Злочинців	Дворян	Духовного звання	Купців	Міщан	Селян	Євреїв	Всього	
							Ч.	Ж.
Волинської губернії	25	3		30	500	150	759	22
Київської губернії	35	5		100	700	25	750	115
Подільської губернії	20	3	3	85	750	100	820	00

Небажання поміщиків гармонізувати відносини із кріпаками призводило до обмеженості та зношеності основних фондів господарства кріпацької сім'ї, усвідомлення ризикованості оборудок на розширення обсягів виробництва через відсутність вільних коштів та природних ресурсів, правової невизначеності самої діяльності, кріпака яка б сприяла зростанню розмірів його господарства.

Висновки: Російський уряд максимум зусиль докладав до забезпечення винятково сприятливого становища дворян, причому у всіх сферах життєдіяльності. Натомість урядовці не вбачали у прямих обов'язках держави патерналістських заходів щодо інших станів, тому пошук необхідних засобів до існування було безпосереднім обов'язком непривілейованих станів. Відносини дворян із самодержцем та самодержавством кардинально відрізнялися від відносин дворянин – непривілейовані стани. Держава та її агенти – поміщики схильні були погодитися із забезпеченням “прожиткового мінімуму для – основного виробника – селянської сім'ї в неврожайні роки та у весняний період перед новим врожаєм на рівні найменшого споживання. Саме така система суспільних відносин стала причиною реформ 60-х років XIX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов Е. Дыба и кнут. Политический сыск и русское общество в XVIII веке. / Е. Анисимов. – М.: Новое литературное обозрение, 1999. – 720 с.
2. Антонов М.Ф. Экономическое учение славянофилов / М.Ф. Антонов. – М.: Ин-т рус. цивилизации, 2008. – 416 с.
3. Барно Александр. Система виховання в родині Раєвських // “Сімя Раєвських в історико-культурному просторі”, міжнародна науково-практична конференція (2011; Кіровоград). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Сім'я Раєвських в історико-культурному просторі”, 6 – 7 вересня 2011 р. / А.Барно. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 318 с. – С. 26 – 30.
4. Беловинский Л.В. Культура русской повседневности. / Л. Беловинский. – М.: Высш. Школа, 2008. – 767 с.
5. Биденко Наталия Ивановна. Дочь Николая Николаевича Раевского Мария Волконская // „Сімя Раєвських в історико-культурному просторі”, міжнародна науково-практична конференція (2011; Кіровоград). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Сім'я Раєвських в історико-культурному просторі”, 6 – 7 вересня 2011 р. / Н. Биденко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 318 с. – С. 30 – 38.
6. Быт русского дворянина в разных эпохах и обстоятельствах его жизни. – М.: Университетская типография, 1851. – Вып. 1 – 2. – 196+257 с.
7. Боровой С. К вопросу о складывании капиталистического уклада в России XVIII века. / С.Боровой. // Вопросы истории. – 1948. □ №5. – с. 67 – 77.
8. Вивсяна Інна. Идейные влияния на формирование мировоззрения в семье Раевских // “Сімя Раєвських в історико-культурному просторі”, міжнародна науково-практична конференція (2011; Кіровоград). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Сім'я Раєвських в історико-культурному просторі”, 6 – 7 вересня 2011 р. / И.Вивсяна. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 318 с. – С. 69 – 84.
9. Высочков Леонид. Будни и праздники императорского двора. / Л. Высочков – Москва-Санкт-Петербург-Нижний Новгород – Воронеж – Ростов-на-Дону – Екатеринбург – Самара – Новосибирск – Киев – Харьков – Минск, 2012. – 496 с.
10. Войтенко Ю.М. Характеристика органів виконавчої та судової влади на Правобережній Україні за правління Катерини II (1793 – 1796 рр.). / Ю.М. Войтенко // Часопис української історії. – 2007. – вип. 7. – С. 33 – 37.
11. Гордин Я.А. Дуэли и дуэлянты: Панорама столичной жизни. / Я. Гордин. – СПб.: Пушкинский фонд, 1996. – 288 с.
12. Державний архів Київської області (ДАКО).
13. Дзюба Олена. Приватне життя козацької старшини XVIII століття (на матеріалах епістолярної спадщини). / О.Дзюба. – К., 2012. – 348 с.
14. Єршов Володимир. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. / В.Єршов. – Житомир: Полісся, 2010. – 454 с.
15. Земледельческий журнал. – 1837. - № 1. – С. 27.

16. Колесникова Анна. Бал в России XVIII – начало XX века. / А.Колесникова. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 304 с.
17. Кузнецов А.А. Награды Российской империи. / А.Кузнецов. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 208 с.
18. Кульпин-Губайдуллин Эдуард. Путь России. Генезис кризисов природы и общества в России. / Э.Кульпин-Губайдуллин. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 232 с.
19. Лотман Ю.М. Декабрист в повседневной жизни: Бытовое поведение как историко-психологическая категория // Лотман Ю.М. Избранные статьи. – т.1.
20. Маєткове (палацово-паркове) мистецтво XVII – XIX ст.: актуальні проблеми вивчення, охорони, збереження й використання. – Самчики, 2009. – 172 с.
21. Марасинова Е.Н. Психология элиты российского дворянства последней трети XVIII века. (По материалам переписки). / Е.Марасинова. – М.: РОССПЭН, 1999. – 302 с.
22. Мороз Володимир. Червоне – гордість моя. / В.Мороз. – Вінниця, 2010. – 148 с. - С. 31.
23. Москва в очерках 40-х годов XIX в. / Сост. А.Р.Андреев. – М.: Крафт+, 2004. – 336 с.
24. Муравьева О.С. Как воспитывали русского дворянина. / О.Муравьева. – М.: Unka-PRESS, 1995. – 27 с.
25. Мурашев Г.А. Титулы, чины, награды. / Г.Мурашев. – М.: АСТ-Астрель-Полигон-Транзиткнига, 2006. – 367 с.
26. Петерс Д.И. Наградные медали России царствования императора Павла I. (1796-1801 гг.). / Д.Петерс. – М.: Древлехранилище, 2009. – 400 с.
27. Покальчук Олег. Тремтячі еліти. / О.Покальчук. – К.: Форзац, 2011. – 168 с.
28. Поликарпов В.С. История нравов России от Алексея Тишайшего до Николая Второго. Восток или Запад? / В.Поликарпов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 575 с.
29. Радищев А. Материалы и исследования. / А.Радищев. – М., 1936. – с. 130.
30. Развлекательная культура России XVIII – XIX вв. – СПб.: Пушкинский дом, 2000. – 522 с.
31. Рассадин С.Е. Князья, графы и бароны в Беларуси (конец XVIII – начало XX в.). / С.Рассадин. – Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 2010. – 432 с.
32. Розенталь Исаак Соломонович. И вот общественное мнение! Клубы в истории российской общественности. Конец XVIII – начало XX в. / И.Розенталь. – М.: Новый хронограф, 2007. – 400 с.
33. Романович-Славатинский А. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. / А.Романович-Славатинский. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1870. – 564 с.
34. Свирский А.И., Максимов С.В. История нищенства на Руси. / А.Свирский, С.Максимов. – М.: Эксмо, 2009. – 320 с.
35. Сім'я Раєвських в історико-культурному просторі. Міжнародна науково-практична конференція (2011; Кіровоград). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Сім'я Раєвських в історико-культурному просторі”, 6 – 7 вересня 2011 р. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 318 с.
36. Слабошпицький М. Українські меценати. / М.Слабошпицький. – К.: Ярославів вал, 2006. – 416 с.
37. Смоленський І. Бюрократична верхівка на Україні наприкінці XVIII і на початку XIX ст. / І.Смоленський. // Україна. – 1930. – № 7 / 8. – С. 70 – 80.
38. Старый Петербург. Поиски, находки, открытия. – Санкт-Петербург, 2009. – 414 с.
39. Ступак Ф.Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). / Ф.Ступак. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 269 с.
40. Толмацкий В.А. Антикварно-художественный рынок России. – Санкт-Петербург: Русский ювелир, 2011. – 532 с.
41. Усенко Павло Георгійович. Серпанкова прелюдія „Софіївки” – Потоцькі (польський можновладець і грецька супер красуня в українському пристановищі загальної історії). / П. Усенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 134 с.
42. Хромов П.А. Экономическое развитие России в XIX – XX веках. (1800 – 1917 гг.). / П. Хромов. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1950. – 552 с.
43. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (ЦДІАК).
44. Чернецький Євген. Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди. / С.Чернецький. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2007. – 176 с.
45. Чубіна Т.Д. Театр Потоцьких у Тульчині: основні віхи / Т.Д. Чубіна // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2007. – Т.10. – С. 365 – 377.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Губицький Любомир Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук, Київський національний торговельно-економічний університет.

Наукові інтереси: історія українських земель у складі Російської імперії у I пол. XIX ст.